

HET KLASIEKE ROME

EEN HOORCOLLEGE OVER DE
BESCHAVINGSGESCHIEDENIS
VAN DE ROMEINSE
SAMENLEVING

Door Jan Lokin

Home Academy

Home Academy Publishers geeft hoorcolleges en lezingen uit op CD en in MP3. Interessante onderwerpen, van geschiedenis tot natuurwetenschappen, voorgedragen door de meest boeiende sprekers.

Zo kunt u kennis opdoen in de auto, in de trein, op de fiets of thuis op de bank.

Kijk verder op WWW.HOME-ACADEMY.NL

Uitgave: Home Academy Publishers
Saturnusstraat 60 - unit 70
2516 AH Den Haag
Tel: 070 - 3607613
info@home-academy.nl

Deze uitgave is tot stand gekomen i.s.m. **Crea Studium Generale Amsterdam**

OPNAME Sandro Ligtenberg (maart & april 2011)
STEM INLEIDING F.C. van Nispen tot Sevenaer
MUZIEK Cok Verweij
MASTERING Frits de Bruijn
VORMGEVING ruth.bos@wxs.nl
PRODUCTIE Promese B.V.

© Copyright 2011 Home Academy Publishers, Den Haag
ISBN 978 90 8530 101 1
NUR 77

Alle rechten voorbehouden. Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen, mag niets uit deze uitgave worden veelelvoudigd, uitgeleend, verhuurd, uitgezonden, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door (foto) kopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaand schriftelijke toestemming van de uitgever.

HET KLASSIEKE ROME

Een hoorcollege over de beschavingsgeschiedenis van de Romeinse samenleving
Door Jan Lokin

Inhoudsopgave

Aanbevolen literatuur	4
CD 1. De strijd van de plebejers om gelijkberechtiging	
H1. De stichting van Rome. Van koningschap naar republiek (track 2-4)	5
H2. Het volkstribunaat. De wetgeving van de twaalf tafelen (track 5-7)	6
H3. De instelling van de praetuur. De gelijkstelling van patriciërs en plebejers (track 8-10)	7
CD2. De politieke en juridische strijd tussen Cicero en Clodius	
H4. Pogingen van Claudius om plebejer te worden (track 1-5)	8
H5. Adoptie en emancipatie van Clodius. Wet tegen Cicero (track 6-9)	9
H6. Verbanning en terugkeer van Cicero. De dood van Clodius (track 10-13)	10
CD3. Retorica en recht	
H7. De verdediging van Milo door Cicero. De dood van Cicero (track 1-5)	10
H8. De Griekse oorsprong van de retorica en haar invloed in de Romeinse rechtspraak (track 6-8)	11
H9. Populariteit en neergang van de juridische retorica (track 9-12)	12
CD4. De keizerstitel en de overdracht van het keizerschap in de Europese geschiedenis	
H10. Caesar en Augustus (track 1-4)	12
H11. De splitsing in het Oost- en West-Romeinse Rijk (track 5-8)	13
H12. Van het Heilige Roomse Rijk tot het Duitse Keizerrijk (track 9-12)	15

JAN LOKIN

Prof. mr. Jan Lokin is emeritus hoogleraar aan de Universiteit Groningen en hoogleraar Rechtsgeschiedenis aan de Universiteit Utrecht. Hij is gespecialiseerd in het Grieks-Romeinse recht en schreef diverse artikelen en boeken over het Romeinse recht. Samen met Willem Zwolve schreef hij het boek *Hoofdstukken uit de Europese codificatie*.

CREA STUDIUM GENERALE AMSTERDAM

Crea Studium Generale Amsterdam organiseert o.a. lezingen, debatten en filmvoorstellingen. Allerhande onderwerpen die samenhangen met wetenschap, kunst en cultuur. Vaak het om thema's die op het grensgebied liggen tussen de verschillende wetenschappen of tussen wetenschappen en kunsten.

Voor meer informatie, kijk op: <http://www.crea.uva.nl>

AANBEVOLEN LITERATUUR

J.H.A.Lokin, W.J.Zwolve, *Hoofdstukken uit de Europese Codificatiegeschiedenis*, Den Haag 3e druk 2006

Paul Koschaker, *Europa und das römische Recht*, München und Berlin, 4e druk 1966; Nederlandse vertaling: *Europa en het Romeinse recht*, Deventer 1999

Tom Holland, *Rubicon, The Triumph And Tragedy Of The Roman Republic*, 2004; Nederlandse vertaling: *Het einde van de Romeinse republiek*, A'dam

W.J.Tatum, *The Patrician Tribune, Publius Clodius Pulcher*, Chapel Hill 1999

A.D.Leeman, A.C.Braet, *Klassieke retorica*, Groningen. 1987

Synopsis van het hoorcollege HET KLASSIEKE ROME

CD1. De strijd van de plebejers om gelijkberechting

H1. De stichting van Rome. Van koningschap naar republiek

Op 21 april van het jaar 753 vóór onze jaartelling werd Rome gesticht door twee broers Romulus en Remus. Zij waren afstammelingen van Aeneas die het brandende Troje met zijn vader en zijn zoontje was ontvlucht en na vele omzwervingen in Italië was terecht gekomen. De broers hadden een avontuurlijke jeugd achter de rug. Zij waren te vondeling gelegd en in een bocht van de rivier de Tiber door een wolvin aangetroffen. Deze wolvin, *Lupa*, had hen gezoogd en daardoor in leven gehouden. Grootgebracht werden zij door een herdersechtpaar Faustulus en Acca Larentia. Volwassen geworden stichtten zij een stad op de plaats waar ze waren aangetroffen door de wolvin. Conflict ontstond er over de vraag wie van de twee de heerschappij over de stad zou krijgen. Die heerschappij wordt in het latijn aangeduid met het woord *imperium* en omvat de machten die wij sinds Montesquieu hebben onderscheiden in de wetgevende, de uitvoerende en de rechterlijke macht. Het antwoord op die vraag hoopten de broers te krijgen van de goden door middel van het schouwen van vogels, *avispicium*. Aan Remus verschenen als eerste zes gieren en hij meende daardoor koning van Rome te zijn totdat het bericht kwam dat aan Romulus twaalf gieren waren verschenen. In de strijd die volgde werd Remus gedood. Romulus werd daardoor de eerste koning van Rome.

Romulus omringde zich volgens het verslag van de schrijver Livius met een raad van oude, wijze mannen: de senaat. Deze senaat bestond uit familieaders, *patres familias*, die een welhaast absolute macht hadden over hun kinderen en al degenen die onder hun vaderlijke macht, *patria potestas*, stonden. Romulus en zijn zes opvolgers hebben als koningen Rome ongeveer 250 jaar geregeerd. Een nieuwe staatsvorm kreeg de stad in 509 toen de laatste koning Tarquinius Superbus werd verjaagd. Aanleiding was de verkrachting van de Romeinse matrone Lucretia door de zoon van de koning Sextus. Rome werd een republiek die zich kenmerkte door een tweehoofdige bewind, telkens voor de tijd van

van één jaar. Het *imperium* kwam dus toe aan twee personen, maar bleef onverdeeld. Dat betekende dat ieder van de consuls – zo werden de hoogste gezagsdragers genoemd – het volledige ongedeelde *imperium* had.

H2. Het volkstribunaat. De wetgeving van de twaalf tafelen

In de republiek hadden de afstammelingen van de familievaarders, de patriciërs, het voor het zeggen. Zij beheersten alle politieke en religieuze ambten van de republiek. Degenen die niet tot het patriciaat behoorden – vrijgelatenen, immigranten, gelukzoekers – behoorden tot de *plebs* en werden plebejers genoemd. Zij waren verstoken van politieke rechten; hoe vermogend en invloedrijk zij als privé personen ook waren, van de staatsambten waren zij uitgesloten. De strijd voor gelijkberechting van de plebejers heeft enkele eeuwen geduurd en vormt het belangrijkste onderdeel van het eerste college. De lange weg naar de gelijkstelling is als het ware afgelegd in vier etappes die even zovele markeringen in het verloop van de strijd zijn. De eerste deed zich voor in het jaar 495 voor Chr. De plebejers eisten een eigen vertegenwoordiger in het staatsbestel en zetten die eis kracht bij door in staking te gaan en zich af te zonderen. Met moeite konden zij worden overgehaald naar de stad terug te keren, niet dan nadat de patriciërs hun voornaamste eis hadden ingewilligd. Zij kregen een eigen functionaris, de volkstribuun, *tribunus plebis*. Zij hadden niet het *imperium* maar verwierven het belangrijke vetorecht waarmee zij wettelijke maatregelen van de consuls konden tegenhouden; *veto* betekent letterlijk: ik verbied. De volkstribunen waren in Rome onschendbaar en konden eigen vergaderingen beleggen; de besluiten van die vergaderingen heetten plebiscieten.

De tweede botsing tussen patriciërs en plebejers had plaats in 450. De plebejers meenden dat hun rechtspositie aanzienlijk zou verbeteren indien de rechtsregels waaraan zij waren onderworpen op schrift zouden worden gezet. Tot dan toe bestonden die regels uit gewoonten en gebruiken die werden geïnterpreteerd door de priesterklasse die geheel uit patriciërs bestond. Daardoor wisten de plebejers niet waar zij aan toe waren. Om aan die rechtsonzekerheid een eind te maken werd een college benoemd bestaande uit tien mannen, *decemviri*, die in plaats van de twee consuls aan het hoofd van de republiek werden gesteld. Zij moesten Rome een codificatie geven. Na een jaar werd het college vernieuwd

en namen ook enkele plebejers deel. Toch ontstond er een conflict omdat de patriciër Appius Claudius zijn macht misbruikte. Hij had zijn zinnen gezet op een meisje, Verginia, en liet haar door een stroman als diens slavin opeisen. In het vrijheidsproces dat volgde bekleedde hij zelf de rechterstoel. Appius wees het meisje toe aan zijn vertrouwensman maar voordat het vonnis ten uitvoer kon worden gebracht, doorstak de wanhopige vader Verginius zijn dochter onder de uitroep: alleen zo kan ik je de ware vrijheid geven. Het volk was diep verontwaardigd en kwam in opstand. Appius werd afgezet en de consulaire republiek hersteld. De wetgeving, die op twaalf ivoren tafelen werd vastgelegd en zichtbaar op het forum was ten toon gesteld, bleek aan de onzekerheid voor de plebs geen einde te maken. De interpretatie bleef in handen van de patriciërs en die interpretatie bleef geheim. Pas honderd jaar later maakte een zekere Gnaeus Flavius de uitleg regels openbaar.

H3. De instelling van de praetuur. De gelijkstelling van patriciërs en plebejers

De derde stap was de mogelijkheid voor een plebejer consul te worden en dus het hoogste ambt van de republiek te bekleden. Zonder haperen ging ook dit niet. Als concessie eisten de patriciërs een eigen ambtenaar die zich in het bijzonder met de rechtspraak zou bezighouden. Dat werd de praetor die een zeer grote rol zou spelen in de ontwikkeling van het Romeinse recht. De exclusiviteit heeft maar kort geduurd; dertig jaar later was er al een plebejische praetor. Door de instelling van de *praetuur* ontstond er een soort hiërarchie van ambten, *cursus honorum*, die iedereen moest hebben doorlopen wilde hij het hoogste ambt van consul bereiken. Partijen verschenen voor de praetor die dikwijls in de open lucht zetelde, op de Romeinse markt, het *forum romanum*. De praetor sprak zelf geen recht maar wees aan de partijen een particulier persoon als rechter toe. Als drager van (een beperkt) imperium had de praetor de macht om de schriftelijke wetgeving te ondersteunen, aan te vullen en zondig te verbeteren. Hij werd daarom de levende stem van het Romeinse recht genoemd, *viva vox iuris civilis*.

De vierde fase werd afgesloten door de wet van de dictator Hortensius, *lex Hortensia*. Een dictator werd benoemd in tijden van nood; hij verving de consuls. De Hortensische wet hield in dat de besluiten van de plebs voortaan ook zonder goedkeuring van de senaat bindend zouden zijn voor het gehele Romeinse volk, dus ook voor de patriciërs. Voortaan

kon dus een volkstribuun een wetsvoorstel indienen in de volksvergadering die steeds meer vereenzelvigd werd met de bijeenkomst van de plebs. Als belangrijkste wetgever functioneerde feitelijk de volksvergadering die in 35 eenheden was verdeeld, *comitia tributa*. De volstribuun nam in de laatste eeuwen van de republiek op wetgevend gebied het voortouw. Hij had boven de consul het voordeel dat hij niet de hele ambtelijke ladder moest doorlopen, maar dadelijk nadat hij gekozen was, zijn wetgevend program ten uitvoer kon brengen. Daarom wilde de trotse patriciër Publius Claudius zo graag het volks-tribunaat bemachtigen. Daarover gaat het volgende college.

CD2. De politieke en juridische strijd tussen Marcus Tullius Cicero en Publius Clodius Pulcher

H4. Pogingen van Claudius om plebejer te worden

Publius Claudius Pulcher had een dodelijke haat opgevat tegen Marcus Tullius Cicero. Cicero had namelijk in een spraakmakend proces tegen Claudius getuigd. Claudius was aangeklaagd wegens heiligschennis. Hij was in december van het jaar 62 voor Chr. een sacrale bijeenkomst, die alleen door vrouwen mocht worden bijgewoond, binnengedrongen in vrouwenkleden. De senaat beval een proces waarin Cicero een alibi van Claudius ontkrachtte. Desondanks werd hij vrijgesproken ofwel omdat de rechters waren omgekocht ofwel omdat zij bang waren voor de plebs bij wie Claudius bijzonder populair was. Na het proces zon Claudius op wraak en die wraak trachtte hij te verwezenlijken langs juridische weg. Hij wilde Cicero treffen in wat deze beschouwde als zijn grootste wapenfeit, namelijk de ontmaskering van de samenzwering van Catilina tegen de staat. Als consul van het jaar 63 was Cicero krachtig opgetreden tegen de samenzweerders en enkele van hen na een stemming in de senaat, maar zonder vorm van proces, laten terechtstellen. Dit nu was een doodzonde tegen het Romeinse recht, dat al in de wetten van de twaalf tafelen bepaalde dat ieder Romein recht had op een eerlijk proces bij misdrijven waarop de doodstraf stond. Wegens dit staatsrechtelijk vergrijp wilde Claudius Cicero uit Rome verbannen. Daarvoor was nodig dat een wet van die strekking werd aangenomen op voorstel van de consul. Dat betekende dat Claudius de gehele cursus honorum moest doorlopen wilde hij het consulaat bereiken en dat duurde hem veel te lang. Er was een snellere weg en wel

via het volkstribunaat. De volkstribuun hoefde geen ambtelijke ladder te bestijgen en kon krachtens de lex Hortensia dadelijk na zijn verkiezing wetsvoorstellen indienen. Obstacle was hier dat Claudius behoorde tot de oudste patricische geslachten, terwijl alleen een plebejer het volkstribunaat kon bekleden. Claudius zon daarom op een middel om zich van zijn patriciaat te ontdoen en plebejer te worden. In 60 voor Chr. trachtte hij het patriciaat af te zweren en zich als plebejer te laten aannemen door middel van een plebisciet. Bij die gelegenheid veranderde hij zijn naam in Clodius en als zodanig staat hij in de geschiedenis bekend. Kennelijk klonk Clodius iets plebejischer. Deze poging mislukte.

H5. Adoptie en emancipatie van Clodius. De wet tegen Cicero

De plebs erkende de afzwering van het patriciaat niet. Daarop nam Clodius zijn toevlucht tot het privaatrecht en poogde zich als zoon te laten adopteren door een plebejer. Door adoptie trad men uit de eigen familie en werd lid van de familie van de adoptiefvader. Was men zelf al familievrader – en dat was bij Clodius het geval – dan heette de adoptie technisch adrogatio; daarbij ging een familie en een familievermogen teniet. Inderdaad vond Clodius een plebejische adoptiefvader die jonger was dan hijzelf: Publius Fonteius. Lang heeft de juridische afhankelijkheid van Clodius niet geduurd. Dadelijk na zijn adoptie liet hij zich emanciperen. De emancipatie is de technische uitdrukking voor het ontslag uit de vaderlijke macht. Zij ging nogal merkwaardig in zijn werk. De Romeinen namen een oude bepaling uit de twaalf tafelen wet te baat die inhield dat een vader de macht over zijn zoon verloor wanneer hij hem driemaal als slaaf verkocht. Deze strafmaatregel werd de juridische vorm waarin de emancipatie plaats had. De zoon, in dit geval Clodius, werd als slaaf verkocht aan een schijnkoper die hem onmiddellijk vrijliet. Na de derde koop was hij uit de vaderlijke macht ontslagen.

Eenmaal volkstribuun joeg Clodius enkele populistische wetten door de vergadering waar- onder de wet waarin werd bepaald dat degene die een Romeins burger zonder vorm van proces de dood in had gestuurd, uit de stad moest worden verbannen. Cicero verdedigde zich met het beroep op het senaatsbesluit maar zag de bui al hangen. Toen Clodius een tweede wet voorstelde waarin Cicero met name werd genoemd, verliet hij stad en ging in ballingschap naar Griekenland.

H6. Verbanning en terugkeer van Cicero. De dood van Clodius

Cicero's huizen werden geplunderd en zijn huis op de Palatijn werd tot een tempel geconsacreerd om het zo aan het handelsverkeer te onttrekken. Toch waren er tegenkrachten ten behoeve van Cicero aan het werk. Velen voelden zich ongemakkelijk over wat de man werd aangedaan, die nog enkele jaren tevoren de eretitel 'vader des vaderland', *pater patriae* had gekregen. Na enige juridische schermutselingen werd in het jaar 57 een senaatsbesluit aangenomen waarin Cicero uit zijn verbanning werd teruggeroepen. In september keerde hij in triomf in Rome terug en begon dadelijk de senaat en het Romeinse volk uitvoerig te bedanken in enkele redevoeringen die zijn overgeleverd. Ook hield hij een rede tegenover de priesters om zijn huis terug te krijgen, zijn *oratio pro domo*. Zij, de priesters, moesten immers de tempelwijding ongeldig verklaren. Ook nadat zij dit gedaan hadden, was er nog een verdedigingsrede nodig om het huis te behouden.

Was daarmee de strijd gestreden? Neen, nog eenmaal moest Cicero al zijn retorische taenten inzetten ter verdediging van een van zijn trouwste aanhangers die beschuldigd werd van de dood van Clodius, Titus Annius Milo. In 52 voor Chr. vond er namelijk iets buiten Rome een confrontatie plaats tussen Clodius en Milo die elkaars doods vijanden waren en zich beiden hadden omringd met gewapende bendes. In het geweld werd Clodius dodelijk gewond. De volkswoede die zijn dood veroorzaakte richtte zich tegen Milo die werd aangeklaagd wegens openlijke geweldpleging. Cicero moest Milo wel verdedigen en deed dat in wat beschouwd wordt als een van zijn beste redevoeringen, *Pro Milone*.

CD3. Retorica en recht

H7. De verdediging van Milo door Cicero. De dood van Cicero

Het proces tegen Milo werd vanwege zijn explosief karakter met de grootste veiligheidsmaatregelen omringd. Zelfs in de rechtszaal stonden soldaten. Pompeius, die toen op het toppunt van zijn macht was, nam de verantwoordelijkheid voor de orde op zich. Het proces duurde vijf dagen. Op de laatste dag hield Cicero zijn pleidooi. Alle retorische elementen zijn daarin terug te vinden. Cicero begint met *placere*, dat wil zeggen met het

behagen van de rechters door ze te prijzen en te vleien. Daarna zet hij de feiten uiteen, uiteraard in de interpretatie die het meest in het belang van zijn cliënt is: Milo doodde uit zelfverdediging. In die omstandigheid is doden geoorloofd en Cicero laat dat aan de hand van vele voorbeelden zien. Zoals in vele redevoeringen in de oudheid gebruikelijk was, wordt veel energie gestoken in het zogenaamde *argumentum ad hominem*, dat wil zeggen aan het zwart maken van de tegenstander en het ophemelen van de cliënt. Na uitvoerig over de schanddaden van Clodius te hebben uitgeweid, besluit Cicero met het *move*, het op het gemoed werken van de rechters. Door zijn tranen wordt Cicero verhinderd verder te spreken en Milo wil niet met tranen verdedigd worden. Na de ijdelheid van de rechters nog eenmaal te hebben gestreeld, wacht Cicero het oordeel af. Ondanks Cicero's retorisch vuurwerk werd Milo schuldig bevonden. Als straf werd hij verbannen naar Marseille.

H8. De Griekse oorsprong van de retorica en haar invloed in de Romeinse rechtspraak

Naar aanleiding van de redevoering *Pro Milone* is het interessant om iets te zeggen over de verhouding tussen retorica en recht. De retorica drong pas betrekkelijk laat in de Romeinse samenleving door en wel na de verovering van Macedonië en Griekenland in 168 voor Chr. Want de retorica is een Grieks product. Aanvankelijk waren met name de conservatieve Romeinen niet gediend van de redekunst die ze in verband brachten met leugenachtigheid en oneerlijkheid. Dat bleek wel in 155 voor Chr. toen een Grieks gezantschap in Rome een rechtszaak moest bepleiten en de leider Karneades de ene dag een pleidooi vóór en de andere dag een tegen de rechtvaardigheid hield. Op bevel van de conservatieve Cato moesten ze onmiddellijk de stad verlaten. De Romeinen hielden in de rechtspraak vast aan een strict formalisme. Eén verkeerd woord, ja zelfs een hapering kon al voldoende zijn om het proces te verliezen. Door de praetoren en hun bevoegdheid de strenge wetten aan te vullen, en indien nodig te corrigeren op grond van de billijkheid, zijn er barsten gekomen in het formalistische bolwerk. In de tijd van Cicero is de retorica dan ook volledig geaccepteerd, zozeer zelfs dat in een van Cicero's dialogen, *de Oratore*, de vraag aan de orde kwam in hoeverre kennis van het recht nog wel noodzakelijk was voor het houden van een goed pleidooi. Niet alleen in het strafrecht, maar ook in het burgerlijk recht, drong de retorica door. Dat werd in de hand gewerkt door een tweedeling in de procedure. In het eerste gedeelte dat zich voor de praetor afspeelde, kwam de juridische

techniek te pas die in handen was van zogenaamde *jurisperiti*, terwijl in de tweede fase werd gepleit voor een lekenrechter door zogenaamde *oratores*. Tussen deze twee soorten rechtshelpers bestond vanouds een rivaliteit. Het is niet verwonderlijk dat vooral de oratoren zich lieten scholen in de retorica.

H9. Populariteit en neergang van de juridische retorica

In het onderwijs werden steeds meer juridische gevallen gebruikt die moesten dienen als stof voor pleitoefeningen. Aanvankelijk waren deze gevallen uit de praktijk genomen maar ze kregen meer en meer een verzonnen en daardoor een ongerijmd karakter. In dit geval door keizer Vespasianus, de eerste door de overheid, bezoldigde hoogleraar was er een in de retorica: Marcus Fabius Quintilianus, die leefde in de eerste eeuw na Chr. De retorica stond toen op het hoogtepunt van haar bloei. Haar overheersende positie nam geleidelijk af tot zij in optimale balans geraakte met de rechtsgeleerdheid in de zogenaamde klassieke periode van het Romeinse recht, rondom het jaar 200 na Chr. Daarna ging het bergafwaarts. Als men de klachten van de schrijver Libanius uit de vierde eeuw mag geloven is de voorkeur voor de rechtenstudie en het verval van de retorica niet meer te stuiten. Dat verval wordt nog eens bevestigd in de vernietigende satire van de schrijver Ammianus Marcellinus die in dezelfde tijd leefde.

De ontwikkeling vindt in de oudheid haar einde in de grote hervormingen van keizer Justinianus in de zesde eeuw. Hij heeft niet alleen de bestaande romeinsrechtelijke teksten verzameld en opnieuw geordend, maar ook een geheel nieuw onderwijsprogramma ontworpen waarin voor de retorica als afzonderlijk vak weinig of geen plaats is.

CD4. De keizerstitel en de overdracht van het keizerschap in de Europese geschiedenis

H10. Ceasar en Augustus

Het laatste college is gewijd aan de beroemdste tijdgenoot van Cicero, Gaius Julius Caesar. Tijdens zijn leven was hij al een beroemdheid, maar na, of wellicht door, zijn dood is hij werkelijk onsterfelijk geworden. Op de Iden van maart (15 maart) van het jaar 44 voor

Chr. is hij vermoord omdat hij in de ogen van zijn tegenstanders het koningschap, d.w.z. de alleenheerschappij nastreefde. Onder de moordenaars was ook Brutus, afstammeling van de Brutus die de laatste koning Tarquinius Superbus had verdreven. De gevolgen van de moord op Caesar waren heel anders dan de moordenaars hadden gedacht. Caesar's lichaam werd naar het forum romanum gebracht om daar te worden verbrand. Toen Marcus Antonius Caesar's testament voorlas, waarin diens tuinen aan het volk werden vermaakt, riep het volk om wraak. Als erfgenaam had Caesar in zijn testament Gaius Octavius benoemd, die bekend staat onder de naam Octavianus. Hij werd door Caesar postuum als zijn zoon geadopteerd. Postume adoptie kende het Romeinse recht niet. De plebejer Octavianus liet zich daarom nog eens bij wet adopteren, waardoor hij patriciër werd. Octavianus heeft de moord op Caesar gewroken en na een machtsstrijd met Marcus Antonius de alleenheerschappij bemachtigd. Hij eigde zich de bevoegdheid van de volkstribuun toe – volkstribuun kon hij als patriciër niet worden maar de macht kon wel aan hem worden opgedragen – en combineerde die met het militaire imperium over de provincies. In 27 voor Chr. nam hij een nieuwe naam aan: Augustus, letterlijk de Verhevene en noemde zich voortaan Imperator Caesar Augustus. Vanaf dat jaar laat men dan ook de keizertijd beginnen. Het keizerschap was niet erfelijk, maar stelde op twee pijlers: de senaat en het volk. Zij worden verwoerd in de afkorting SPQR, Senatus PopulusQue Romanus. Ieder die in het feitelijk bezit van de macht was, was de legitieme keizer indien hij door het leger als zodanig was uitgeroepen en indien de keuze door de senaat was bekrachtigd. Het leger verving namelijk het volk, dat nooit meer voltallig bijeenkwam. Als men weet dat de senaat alles goedkeurde wat het leger wilde, dan is het duidelijk dat het leger de beslissende factor was die de keuze bepaalde.

H11. De splitsing in het Oost- en West-Romeinse rijk

Om de idee van het keizerschap in de Europese geschiedenis te beschrijven moeten we met zevenmijlslaarzen door de tijd heen gaan. We beperken ons dan ook tot de belangrijkste gebeurtenissen. Aan het begin van de vierde eeuw werd het Romeinse rijk in een westelijk en oostelijk gedeelte gesplitst, een splitsing die aan het einde van die eeuw werd bestendigd. Het oostelijke gedeelte kreeg een eigen hoofdstad, het nieuwe Rome, dat door keizer Constantijn werd gesticht op 11 mei 330 en naar hem Constantinopel werd

genoemd. Van belang is te weten dat het imperium één en ondeelbaar was ook al had het Westen en het Oosten ieder een eigen keizer. Keizer was men van het gehele Romeinse rijk. Dat bleek wel in het jaar 476 toen de laatste West-Romeinse keizer werd afgezet; de oostelijke keizer nam de heerschappij automatisch over. Zo beschouwde keizer Justinianus (527-565) zich als keizer van het gehele Romeinse rijk. Als zodanig voelde hij zich gerechtigd het Westen aan zijn daadwerkelijke macht te onderwerpen.

In het Oosten heeft het keizerschap ononderbroken voortbestaan tot aan 29 mei 1453 toen de stad werd veroverd door sultan Mehmet II. Van de laatste keizer Constantijn XI is geen spoor teruggevonden en al gauw ontstond de legende dat hij nog leefde. In ieder geval betekende 1453 niet het einde van de traditie van het keizerschap want in hetzelfde jaar nam de grootvorst van Moskou, Ivan de Grote, de naam Caesar ofwel tsaar aan. Hij voelde zich daartoe gerechtigd omdat hij getrouwd was met een nicht van Constantijn XI. De politiek van de tsaren is vanwege deze keizerspretentie steeds gericht geweest op de ver- of liever de herovering van Constantinopel. Aan de tsarentraditie komt een einde in 1917/1918 toen de laatste tsaar Nicolaas II door de bolsjewieken is afgezet en vermoord.

In het Westen herleefde de gedachte aan een eigen West Europese keizer in de kerstnacht van het jaar 800. Toen werd de koning van de Franken door paus Leo III onverhoeds tot keizer der Romeinen gekroond. Karel, die later de bijnaam de Grote krijgt, was niet ingenomen met het feit dat de paus hem kroonde omdat zo'n kroning een afhankelijkheid van de keizer aan de paus suggereerde. Om die te vermijden zal duizend jaar later Napoleon zichzelf de keizerskroon op het hoofd zetten. Niet Karel was ontstemd. Ook in Constantinopel was men beledigd. Er was immers een Romeinse keizer en die zetelde in het Oosten. Nu wilde het toeval dat juist in 800 een vrouw op de keizerstroon zat, keizer Irene. De juridische raadgevers van Karel verklaarden dan ook de troon vacant. Het duurde nog een tiental jaren voordat de vrede werd getekend en men berustte in het feit dat Europa twee keizers kende.

De erfenis van Karel de Grote werd bij het verdrag van Verdun in 843 verdeeld over drie erfgenamen. Uiteindelijk kwam de keizerstitel terecht bij de oostelijke tak die over de

Duitse gebieden heerste. Toen die tak was uitgestorven besloot men telkens een keizer te kiezen door een beperkt aantal keuze- of keurvorsten.

H12. Van het Heilige Roomse Rijk tot het Duitse keizerrijk

Zo ontstond het Heilige Roomse (Romeinse) Rijk dat tot 1806 heeft bestaan. Vanaf 1438 is het keizerschap steeds in handen van één familie gebleven op één onbelangrijke uitzondering na: de familie Habsburg, ongetwijfeld de machtigste familie van het Europese continent. Ook in de Nederlandse geschiedenis heeft zij een belangrijke rol gespeeld. Het einde van dit duizendjarige rijk, ook wel het Eerste Rijk genoemd, is teweeggebracht door Napoleon Bonaparte die, voortgestuwd door de golven van de Franse revolutie, in Frankrijk de macht had gegrepen. In 1804 kroonde hij zichzelf tot Empereur des Francais; in alles bootste hij de Romeinse keizertijd na. Zijn streven was er dan ook op gericht de nog bestaande keizer van het Heilige Roomse Rijk uit te schakelen en inderdaad lukte het hem om keizer Franz II tot ontbinding van het Rijk te dwingen. Op 7 augustus 1806 hield het Rijk op te bestaan, niet dan nadat Franz zichzelf een nieuwe titel had gegeven: keizer van Oostenrijk. In die hoedanigheid leefde hij als Franz I nog tot 1835 voort. Aan het Oostenrijkse keizerschap kwam een einde in 1918 door de afstand van keizer Karl na afloop van de eerste wereldoorlog.

Na Waterloo was het met het keizerschap van Napoleon gedaan, maar de geschiedenis herhaalde zich. In 1848 zag Frankrijk opnieuw een revolutie waaruit opnieuw een Napoleon opdook. Hij was een neef van de eerste keizer en zoon van de koning van Holland. Ook hij liet zich in 1852 bij plebiscliet tot keizer uitroepen en noemde zich Napoleon III. In 1870 werd hij door de gezamenlijke Duitse legers verpletterend verslagen en werd hij gedwongen af te treden. De Duitse overwinnaars stonden in Parijs en van die gelegenheid maakte de Pruisische kanselier Otto von Bismarck gebruik om de keizerlijke fakkel van de Fransen over te nemen. In Versailles smeedde hij de Duitse landen aaneen tot een nieuw keizerrijk met de koning van Pruisen als *deutscher Kaiser*. Dat was het Tweede Rijk dat tot 1918 heeft geduurd. Zo kan men met enige fantasie zeggen dat 1918 het jaar is waarin drie keizers hun rijk verliezen waardoor een einde komt aan een keizerlijke traditie die haar naam ontleent aan een Romein die tweeduizend jaar voordien had geleefd: Gaius Julius Caesar!

